

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND
ved W. Christiansen, Chr. Stenz og Inger Bjørn Svensson

INDHOLD:

L. S. Ravn:

Tønder Seminariums danske Afdeling 1864–1884

Jørgen Slettebo:

Ridderskabet

F. S. Grove-Stephensen:

Om følgerne af ikke at være tilstrækkelig høflig
mod sin overordnede

Glimt fra svundne tider

Frederiksgård og pastor A. Petersen

Sagt og Skrevet

Boganmeldelse

NUMMER 3 · 1. MARTS 1967 · 43. ÅRGANG

Sønderjysk almuekunst

Programmet for mag. art. fru *Hanne Poulsens* lysbilledforedrag er nu fastlagt:

Mandag d. 13. marts Centralbiblioteket i Flensborg.

Tirsdag d. 14. marts Åbenrå på restaurant Viking kl. 20.

Onsdag d. 15. marts Sønderborg amt.

Torsdag d. 16. marts Vojens Ungdomsskole.

Fredag d. 17. marts Tønder amt.

Nærmere oplysninger kan fås hos amtsformændene.

Sønderjysk Månedsskrift

der udsendes af *Historisk Samfund for Sønderjylland* som selvstændig publikation, koster 20.00 kroner årlig i abonnement (frit tilsendt). Abonnement og enkeltnumre (2.00 kroner stykket plus porto, særnumre beregnes der dog en højere pris for) kan bestilles hos ekspeditionen, Landsarkivet, Åbenrå, tlf. (046) 2 27 04, eller på redaktionens adresse, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, tlf. (045) 2 17 37. Prøvenummer tilsendes gratis på anmodning.

TØNDER SEMINARIUM

Den Danske Afdeling 1864-1884

De lærere, der blev uddannede inden for den danske afdeling på Tønder Seminarium i årene indtil 1884, fik langt større betydning for danskheden i Sønderjylland end de preussiske myndigheder havde forudset. Forhenværende skoleinspektør L. S. Ravn, Haderslev, skriver om uddannelsen af disse lærere, hvis arbejde kom til at præge den nordslesvigske landsbyskole og derigennem befolkningen.

I tiden fra 1864–1884 bestod Tønder Seminarium, der endnu før krigens afslutning var blevet genåbnet af den østrigsk-preussiske civilforvaltning, af to afdelinger, den tyske og den danske; officielt »Die deutsche Abteilung« og »Die dänische Abteilung des Königl. evang. Schullehrerseminars zu Tondern«. Man træffer også den mere neutrale benævnelse »Die deutschredende und die dänischredende Abteilung«. I 1876 blev de omdøbt til Abteilung A og Abteilung B.

Der foreligger både på tysk og på dansk en del litteratur om afdelingernes oprettelse, om seminariets historie i den tvesprogede tid, om den politiske spaltning, om forholdene de danske og tyske elever imellem og om anledningen til og baggrunden for den danske afdelings lukning i 1884. Herom henvises interesserede til den foreliggende litteratur.¹

Derimod findes der ikke nogen samlet oversigt over, hvor den danske afdelings elever hørte hjemme, hvor og hvor længe de lærere, der udgik fra den, senere fandt deres virke, og om hvilken plads der tilkommer dem i landsdelens skolehistorie under det tyske styre. Det må også være af interesse at se lidt nærmere på afdelingens bogliste, timefordeling, pensaaopgivelser, undervisningsplaner og på de unge læreres eksamensbeviser for at prøve på at besvare spørgsmålet, med hvilken føje den bar navnet »den danske afdeling« samtidig med, at den stod under tysk ledelse og overvejende havde tyskuddannede lærere.

Den danske afdeling var i 1864 blevet oprettet med det hovedformål at uddanne Nordslesvigs sønner til lærere, der kunne afløse landsdelens ca.

1. Eckert, H.: Gründung und Entwicklung des königl. evangl. Schullehrer-Seminars in Tondern.

Siemonsen, H.: 123 Jahre deutsches Lehrerseminar in Tondern, 1925.

Tønder Statseminariets historie, 1788–1938.

Nyholm, Asger: Af grænseseminariets historie i »Tønder Seminarie-Stat«, 1963.

250 på kongerigske seminarier uddannede,² efterhånden som de faldt fra. Man var fra tysk side klar over, at det ikke ville være muligt at få lærer-aspiranter fra Nordslesvig til at vælge Tønder seminarium, med mindre det blev gjort tvesproget. Men med oprettelsen af den danske afdeling blev Tønder så afgjort nordslesvigernes seminarium. Delingen bragte efterhånden vanskeligheder og skuffelser for de ansvarlige myndigheder; men der blev i tiden 1865–1885 uddannet omkring 290 lærere³ fra den danske afdeling. Af dem var ikke færre end 255 født i den del af hertugdømmet, der i dag benævnes »De sønderjyske Landsdele« – i det følgende kaldt Nordslesvig – 24 kom fra Flensborg og Sydtønder amter, kun 3 længere syd fra, og 9 var født i sognene nord for Kongeåen. De var så godt som alle udgået fra et dansk miljø, havde dansk modersmål og var fortrolige med grænselandets forhold. Kun få kom fra købstæderne; langt de fleste – 145 – kom fra bondestanden, 62 var sønner af håndværkere, overvejende ude på landet, 43 var lærersønner, 15 sønner af indsiddere, 11 kom fra andre erhverv, og om 14 savnes nøjagtige oplysninger. Lærerne var dårligt lønnede, og standen socialt ret lavt placeret. Der findes da, som man kunne forvente det, blandt eleverne ingen sønner af akademikere eller højere embedsmænd.

Bortset herfra var der tale om et bredt udsnit af landbefolkningen, dog med stærk overvægt fra landbruget, hvilket ikke har været uden betydning for lærerens færden i det miljø, han fik sin gerning i. At der var forholdsvis mange lærersønner er mindre overraskende; der var også senere i Nordslesvig tale om hele lærerdynastier, hvor sønner og svigersønner fulgte i den forrige generations spor. Arbejdersønner var sparsomt repræsenteret, åbenbart af økonomiske grunde.

Blandt de i Nordslesvig hjemmehørende må også nævnes en del autodidakter, unge mennesker, der havde virket som præparandlærere ved små biskoler eller som hjælpelærere havde modtaget vejledning i undervisningens praktik og i tilegnelsen af de fornødne kundskaber hos en ældre, dygtig lærer. De kunne derefter aflægge prøve for en eksamenskommission, men de måtte stå tilbage for kvalificerede ansøgere ved besættelsen af lærerembeder. Når de i en årrække havde røgtet deres embede dygtigt og redeligt, kunne de ansøge om at få tildelt »Seminaristenrechte«. For at undgå at skulle tage stilling til de efterhånden ret talrige ansøgninger og for at sikre en vis ensartethed udstedte hertugdømmets øverste skolemyndighed i de første år efter fredsslutningen »Die Kaiserlich Oesterreichische und Königlich Preussische Civilbehörde im Herzogthum Schleswig« efter forhandling med provst Chr. Aug. Valentiner og seminarieførstander Niels

2. Ravn, L. S.: Danskuddannede folkeskolelærere i Nordslesvig under prussisk styre, 1966, side 40–43.

3. Samme værk: Side 44–87.

Schmidt den 18. 1. 1865 en forordning, i følge hvilken der årligt skulle afholdes en særlig eksamen for autodidakter ved Tønder Seminarium, første gang i 1865. Læreraspiranterne kunne vælge mellem den danske og den tyske afdeling, og som bilag til ansøgningen skulle de vedlægge deres anbefalinger og en levnedbeskrivelse.⁴ Heri fortæller adskillige nordlesvi-gere om den tunge skæbne, der dengang tit ramte de økonomisk svage på vejen til lærergerningen. Deres kendskab til tysk har været ringe, og de har ofte været henvist til at benytte det danske sprog i henvendelsen til de preussiske skolemyndigheder.

Denne ordning fik ikke nogen lang levetid, kun tre år. Derefter blev prøven for autodidakter holdt i forbindelse med den ordinære afgangsprøve ved seminariet.

Optagelsesprøven til seminariet fandt sted i december måned, samtidig for begge afdelinger. Den første dag var der afsat tre timer til stil og to timer til skriftlig regning. Af stilemner til henholdsvis den tyske og den danske afdeling kan eksempelvis nævnes: Welche Gedanken hält uns das Sprichwort vor: Steter Tropfen höhlt den Stein – og: Liden tue kan vælte stort læs. Næste dag gjaldt det de mundtlige fag og musikfagene, som imidlertid kunne bortvælges mod at få 0 points i disse fag. Aspiranterne til den danske afdeling skulle desuden bestå en mundtlig prøve i tysk. Kravene har næppe været store; alligevel måtte adskillige optages med det forbehold, at de ved skoleårets begyndelse næste år i april måned skulle opnå et tilfredsstillende resultat, og som regel klarede alle med forbehold optagne denne efterprøve. Nogle aspiranter havde i flere vintre forestået undervisningen i de små biskoler mod et beskedent honorar,⁵ og de havde herved fået en vis erfaring i udøvelsen af den gerning, som de egentlig først skulle begynde uddannelsen til. Aspiranterne mødte åbenbart med højst forskellige forudsætninger. Bedst stillet var sikkert de præparander, der var forberedt på kursus, som enkelte dygtige lærere som Jens Iversen, Bredebro, og Lorents Petersen, Bjerning, oprettede for omegnens aspiranter.

Hver afdeling havde tre klasser. I modsætning til dansk benævnelse var 1. klasse den ældste, afgangsklassen, mens 3. klasse var begynderklassen.

Boglisten for den danske afdeling:

Müller, L. C.: Den bibelske Historie (Eibes forlag, København)

Dr. Morten Luthers liden Katechismus med Sprogbog (Schleswig)

Kjerne-Psalmer for Skole og Hjemmet efter Pontoppidans og andre Psalmebøger udvalgte og samlede (Flensburg)

4. Tønder-Seminiariets arkiv i Landsarkivet i Åbenrå.

5. Præparandlærer Peter S. Ravn fik for 3. kvartal 1872 som lærer ved biskolen i Stursbøl udbetalt fra skolefonden i Haderslev 8 Thaler 15 Silbergroschen (Kvitteringen er udstedt på dansk).

Meier, J. N.: Kortfattet dansk Sproglære, udgivet af Johs. Petersen (Dröhse-Verlag, Tondern)

Flor, Chr.: Haandbog i den danske Litteratur (Gyldendal, København)

Juhl, B. N. og Noiesen, D. A.: Læsebog for Over- og Mellemlklassen i Slesvigs danske Skoler (Flensburg)

Grünfeld, H. P.: Regnebøger i dansk oversættelse (Schleswig)

Ursin, G. F.: Geometri (København)

Förster: Hilfsbuch für die deutsche und preussische Geschichte (Erfurt)

Leunis: Schulnaturgeschichte (Hannover)

Krüger: Naturlære og lidt Kemi (Dröhse, Tondern)

Schlichting: Chemische Versuche (Kiel)

Daniel: Leitfaden für den Unterricht in der Geographie (Halle)

Leitfaden für den Turn-Unterricht in den preussischen Volksschulen

Berggreen, A. P.: Melodibog (Reitzels forlag, København)

Ritter: Orgelschule (Leipzig)

Serning: Violinschule

Berggreen, A. P.: Tostemmige Chormelodier (Reitzel, København)

Johannsen og Krause: Sange (Flensburg)

Lucas: Der Gemüsebau (Stuttgart)

Lucas und Medicus: Lehre vom Obstbau (Stuttgart)

Deutsche Fibel von Schneider

Lesebuch von Keck und Johannsen (Halle).

Fagenes ugentlige timetal – skoleåret 1869–70

	1. klasse	2. klasse	3. klasse	i alt
Religion	7	5	5	17
Pædagogik	2	2	1	5
Matem./Regning	2	4	4	10
Dansk	4	4	5	13
Naturh./Fysik	3	4	0	7
Historie	1	2	2	5
Geografi	1	1	2	4
Tysk	2	2	3	7
Skrivning	–	2	2	4
Tegning	–	1	1	2
Sang	–	1	1	2
Korsang	1	1	1	3
Violinspil	1	1	1	3
Orgelspil/Harmonil.	2	2	2	6
Gymnastik	2	2	2	6
Havebrug	1	1	1	3
Praktik	5	3	3	11

Religion var på det pågældende tidspunkt ikke blot et hovedfag; det var simpelthen hovedfaget, hovedhjørnesteinen for hele undervisningen og forberedelsen til lærergerningen. Hvad lærerne dengang kunne præstere med hensyn til katekisation over emner, som vi i dag finder højst ejendommelige, var imponerende og ville sætte vor tids lærere i stor forlegenhed. Fagets dominerende stilling fremgår ikke blot af det store timetal, men bl. a. også af den kendsgerning, at det indtil 1869 ikke var den fungerende »Regierungs- und Schulrat« fra Slesvig, der var formand for eksamenskommissionen ved den afsluttende lærereksamen, men generalsuperintendenten for hertugdømmet Slesvig.

Efter faget religion fulgte m. h. til det ugentlige timetal som et klart nr. 2 *dansk*, mens *tysk* med 2 ugentlige timer lå på linie med andre læsefag. I læsefagene var undervisningssproget på den danske afdeling dansk med undtagelse af tysk, historie og naturhistorie/fysik. Som begrundelse for, at undervisningen i sidstnævnte fag foregik på tysk, nævnes udtrykkeligt, at læreren ikke var tilstrækkelig fortrolig med disse fags specielle danske gloser og derfor måtte benytte det tyske sprog i sin undervisning. Et tydeligt billede af den placering og vurdering, som fagene tysk og dansk nød på den danske afdeling, får man ved at se nærmere på pensaaopgivelserne, undervisningsplanerne og dimittendernes eksamensbeviser.

Læseplanen i dansk litteratur for skoleåret 1865–66 nævner følgende større værker:

L. Holberg: Erasmus Montanus; Joh. Wessel: Kærlighed uden Strømper; Johs. Ewald: Fiskerne; J. Baggesen: Labyrinten; Oehlenschläger: Hakon Jarl; Carsten Hauch: Søstrene på Kinnekullen; J. Hostrup: Eventyr på Fodrejsen; H. Hertz: Svend Dyrings Hus.

Desuden fortællinger og digte af Thomas Kingo, Ambrosius Stub, H. A. Brorson, Johs. Ewald, Claus Frimann, Edvard Storm, Knud Lyne Rahbek, J. Baggesen, Oehlenschläger, Grundtvig, Chr. Molbech, Chr. Bredal, St. St. Blicher, B. S. Ingemann, Carsten Hauch, J. L. Heiberg, Th. Overskou, H. C. Andersen, Fr. Paludan Müller, Chr. Winther, H. P. Holst.

Litterære perioder bliver karakteriseret, og der gives en biografisk skitse af de betydeligste forfattere.

Et antal digte læres udenad.

Undervisningen i dansk litteratur understøttes og suppleres gennem udvidet læsning af egnet litteratur.

Hertil bemærkes, at det danske bibliotek ved Tønder Seminarium på daværende tidspunkt var af et anseligt omfang og af høj kvalitet.

Ang. *danskundervisningens mål* nævner undervisningsplanen følgende:

Det gælder i første linie om at opnå den bedst mulige forståelse af det talte og det skrevne ord. Herved ydes den fornødne hjælp til den mundt-

lige og den skriftlige brug af sproget. Dernæst bør undervisningen tjene det formål:

»at fremme kærligheden til og forståelsen af det mest værdifulde inden for den danske litteratur og øve evnen til en frugtbar beskæftigelse med disse kulturskatte«.

At man i seminariets danskundervisning for 100 år siden sigtede endnu videre, vidner følgende målsætning om:

»I tilgift til de dansktimer, der er tildelt de enkelte klasser, samles alle klasser til en ugentlig fællestime. I disse timer gives der seminarieeleverne lejlighed til gennem oplæsning og referat at gøre hele holdet delagtig i den enkeltes udbytte af den udvidede litteraturlæsning. Disse øvelser anses ikke blot for formålstjenlige til elevernes dygtiggørelse; man må ved valget af de litterære værker også værdsætte den indflydelse, som de fremtidige lærere ved en hensigtsmæssig brug af dansk litteratur kan øve på højnelsen af den folkelige kultur ud over skolens umiddelbare område«.

I henhold til ovennævnte opgaver omfatter danskundervisningen følgende områder:

Undervisning i dansk grammatik efter Meier: Kortfattet Sproglære;
Vejledning i skriftlig fremstilling efter Flor: Håndbog i dansk litteratur;

Litteratur; – Læsemetodik.

Læseplanen behandler derefter på 35 tætskrevne sider indgående hver enkelt undervisningsgrens mål, pensum og metode. Med ikke ringe respekt for, hvad man i Tønder for hundrede år siden lagde vægt på, læser man retningslinierne for opøvelsen af højtlesningens svære kunst. Det hedder her: Øvelserne i højtlesning tilstræber den fornødne færdighed og sikkerhed i gengivelsen af det skriftlig nedfældede; dertil en fonetisk korrekt udtale, en hensigtsmæssig brug af skiftende betoning, den indholdsmæssig betingede rytmiske inddeling og den rette intonation.

Undervisningsplanen, der både fagligt og metodisk må betegnes som fremragende, er udarbejdet af seminarielærer Johannes Petersen, dimitteret i 1857 fra Skårup seminarium med karakteren udmærket egnet. Han var fortrolig med nordisk litteratur, og hans timer i dansk litteratur var højt værdsat af hans elever, der endnu mange år senere mindedes disse timer med stor anerkendelse og glæde.

Undervisningsplanen for faget *tysk sprog* er ret kortfattet og opstiller ikke nogen egentlig målsætning. Hele undervisningen hviler på to skolebøger: Schneiders Fibel og Keck og Johannsens læsebog. Man lægger fra første færd stor vægt på læse- og taleøvelser og på øvelser i genfortælling af det læste, alt i tilknytning til nævnte Fibel. I andet halvår tager man så fat på lette afsnit af læsebogen og fortsætter med læsebogens stof både i 2. og 1. klasse. Sideløbende hermed behandles den elementære gram-

matik i forbindelse med lette skriftlige opgaver. Det er stadig den jævne fåklassedelte nordslesvigske folkeskoles behov og sprogundervisningens læsemetodik, man sigter efter. Det gjaldt jo først og fremmest om at sætte de unge lærere i stand til at lære de dansktalende nordslesvigske børn at læse og vel at mærke ikke på deres modersmål, men på et sprog, som de allerfleste stod helt fremmed overfor. Opgaven synes vanskelig, og var det også; men med barnets forbausende evne til at tilegne sig sprog lykkedes den rent tekniske side ofte hurtigere, end man måtte vente.

At det tit kneb med forståelsen, opfattelsen af det læste, kan under de givne forhold ikke undre. Det første skoleår var det nærmest forbudt at stave; den eneste autoriserede metode var lydmetoden, der nok lettere lader sig praktisere på tysk end på dansk. I betragtning af, at der på det givne tidspunkt kun fandtes meget få lærerinder ved landsbyskolerne i Nordslesvig, var det i høj grad påkrævet, at de unge lærere var fortrolige med småbørnsundervisningen. Der er da heller ingen tvivl om, at man ofrede denne vigtige del af læreruddannelsen stor opmærksomhed. På den anden side står det klart, at eleverne fra den danske afdeling hverken på seminarier eller senere på kursus fik lejlighed til at møde den klassiske tyske litteratur. Det savnede de simpelthen tid og sproglige forudsætninger for. I det hele taget må man se i øjnene, at de både under uddannelsen og senere kun stiftede et meget beskedent bekendtskab med og opnåede en ringe tilknytning til tysk åndsliv. En undtagelse dannede nok de enkelte, der i al beskedenhed dyrkede sang og musik for så vidt, som forholdene i en landsbyskole dengang tillod det.

Regeringskundgørelsen af 4. 9. 1871 indførte tysk som obligatorisk undervisningsfag i alle nordslesvigske folkeskoler med seks ugentlige timer fra 3. skoleår. I henhold hertil krævede regeringen i anordning af 2. 11. 1871 en forøgelse af tyskundervisningen ved den danske afdeling. Der skete imidlertid ingen principielle ændringer for hovedfagernes vedkommende. Det ugentlige timetal i tysk, der for 1., 2. og 3. klasse havde været henholdsvis to, to og tre, blev forhøjet til tre i alle klasserne. Undervisningen i naturhistorie/fysik skulle foregå på tysk, men da læreren i disse fag ikke fuldt ud magtede det danske sprog, havde han jo lige fra starten benyttet det tyske sprog, så her skete i virkeligheden ingen forandring. Historieundervisningen skulle fremtidig gives på tysk ikke blot i 1. klasse, men også i 2. klasse. Også skriveundervisningen i 2. og 3. klasse skulle foregå på tysk. Man anbefaler også lejlighedsvis at benytte de tyske talbenævnelser ved hovedregning. Om sangundervisningen hedder det: Selv om det på forhånd må anses for at være fuldt ud berettiget, at eleverne på den danske afdeling i sangundervisningen benytter deres modersmål, udelukker dette dog ikke muligheden af, at der ved siden af sange med dansk tekst også anvendes åndelige og verdslige sange med tysk tekst. Der

findes et ikke ringe antal fælles sange, der giver den ønskede lejlighed til sammenligning af teksten og samtidigt anledning til indøvelse af disse sange på begge sprog.

Stor interesse synes regeringen at vise faget have dyrkning, der var fælles for begge afdelinger. Timetallet øgedes i 1872 til to, to og én ugentlig time, og der blev udarbejdet en ny, meget udførlig undervisningsplan på fem tætskrevne sider. Denne plan omfattede dyrkning af grøntsager, frugtavl, dyrkning af blomster og teoretisk undervisning, som helst ikke måtte overlades til ikke-pædagogisk skolede gartnere, men forbeholdes kvalificerede seminarielærere. Der skulle anvendes to lærebøger: Der Gemüsebau af Lucas og Lehre vom Obstbau af Lucas og Medicus. Et andragende fra seminariegartner Büsing i Tønder om at måtte beholde sine egne hidtil brugte bøger blev den 4. 7. 1872 bestemt afvist. Undervisningsplanen tilskyndede til så vidt muligt at overlade til hver enkelt seminarieelev et havebed af passende størrelse til individuel dyrkning. Af redskaber til fælles brug anså regeringen det tilstrækkeligt at anskaffe tolv spader, seks vandkander og seks river, der skulle opbevares omhyggeligt! Og det til et hold på 35–40 elever, et karakteristisk eksempel på preussisk pedanteri og påholdenhed på et område, man i øvrigt ønskede at fremme bedst muligt.

Fra og med 1876 blev undervisningen i pædagogik givet på tysk, og samtidig blev afdelingerne omdøbt til A og B.

Efter 1864 genoptog man i det væsentlige den gamle i henhold til Bahnsens regulativ af 1829 fastlagte form for *afgangseksamen* og *karaktergivning* med pointberegning og en samlet bedømmelse, der lød på første eller anden karakter »mit rühmlicher« eller »sehr rühmlicher Auszeichnung«, på dansk »med rosværdig« eller »meget rosværdig udmærkelse«. I en skrivelse af 23. 8. 1870 angav »Königl. Provinzial Schul-Collegium für Schleswig-Holstein« retningslinierne for afgangsprøven ved seminarierne og siger her meget betegnende: »Det siger sig selv, at skemaerne i Tønder som hidtil for den danske afdelings vedkommende vil være at fremstille på dansk«. Man anså det altså endog på højeste sted for selvfølgelig, at dimittenderne fra den danske afdeling modtog deres afgangsvidnesbyrd på dansk, en ordning, der blev ophævet med »Allgemeine Bestimmungen« af 1872.

Som det fremgår af afgangsbrevet for Christian Nielsen Flindt, udstedt den 17. 3. 1871, er alle preussiske institutioner, myndigheder m. m. oversat til dansk med undtagelse af byen »Tønder«. Faget tysk sprog er slet ikke opført på skemaet; om lærerens duelighed i at undervise i det tyske sprog findes der en udtalelse under »Bemærkninger«.

I øvrigt giver emnerne til den skriftlige prøve en ganske god vejledning i bedømmelsen af de krav, som man i 1871 stillede til dimittenderne på den danske afdeling:

Det Kongelige evangeliske Skolelærer-Seminarium

Tøndern.

Afgangs-Vidnesbyrd. Nr. 12

Christian Christiani Thorsen

født den 15. April 1856 i Holtenæs, Billedværktøj...
den 21. April 1868 blev han ved herved Skolelærer-Seminarium, erklæret
herved efter fuldtidigt Seminarstudium og efter aflagt lovmaasig Prøve for at have
Rette til at vogte en evangelisk Skolelærers Kald; i Ombyrd
til haad Ransfæhr og Præfationer giorde han

den anden Character

med værdig Udsættelse
med den Bemærkning, at han har god Samvirkelse med
sine Collegier, og at han i alle
sinde godt har udført sine
Sind og Gjæmskaber.

Bild og sædvanlig Opholdet paa Seminarlet:

han er en af de bedste og mest
for sig selv stædt og har
sin egen forberedelse og
opførelse i alle sine
hans Gode for sig selv og
for sig selv og for sig selv
meget godt.

16. Bemærkninger:

Han kan undervise i
det sydlige Preussen.
Tøndern: den 21. April 1876.

Det Kongelige Examinations-Collegium:

Det Kongelige Preintendental-Collegium
Commisarius

Det Kongelige Confidarium
Commisarius

Det Kongelige Skolelærer-Seminarium Director og Rector

Handwritten signatures and names of officials.

- 1. Religion: godt
2. Sprog: godt
3. Skolekundighed: godt
4. Historie:
5. Geographi:
6. Naturhistorie:
7. Naturlære:
8. Tegning:
9. Mathematik:
10. Skrivning:
11. Tegning:
12. Musik, og
13. Violin:
14. Claveer:
15. Orgel:
16. Sang:
17. Juris:
18. Gammeltid:
19. Hovedbog:
20. Undervi:

Religion:

1. I hvilken måde har katekismen ret, når den siger, at Christus med sit hellige, dyrebare blod og sin uskyldige lidelse og død har gennøst os fra alle synder, fra døden og fra djævelens magt?
2. Hvorfor kan man med ret påstå, at den kristne kirke i ordets egentlige betydning først grundedes på første pinsefest?

Dansk:

Hvilke krav til læreren stiller Luthers ord: Vil vi opdrage børn, må vi selv blive som børn?

Efter hvilke regler sker dannelsen af de sammensatte tempora?

De personlige og de possessive stedord i etymologisk og syntaktisk henseende.

Pædagogik:

Om almueskoleundervisningens mål med særligt hensyn til den formale og den materiale dannelse.

Om anskuelsesundervisningens væsen og berettigelse i almueskolen.

Historie:

Friedrich Barbarossa.

Den schmalkaldiske krig.

Geografi:

De forskellige dagstider som en følge af jordens daglige og årlige bevægelse.

Den øst- og den nordeuropæiske slette med hensyn til dens fysiske beskaffenhed.

Naturhistorie/Fysik:

Magnetnålen og dens egenskaber.

Tridsen og dens anvendelse.

Matematik:

1. At ophøje $2x + 4y$ efter den binomiske regel til 6. potens.

2. At forvandle en sekskant til et kvadrat.

3. En pyramides grundflade er en ligebenet trekant, hvis grundlinie forholder sig til højden som 3 til 2 og hvis to lige sider tilsammen er lig pyramidens højde. Dens legemlige indhold er 320 m^3 . Hvor stor er pyramidens højde?

4. I en retvinklet trekant ABC er hypotenusen AC 24 m og den kateten AB modstående vinkel $43^\circ 29'$.

Hvor stor er trekantens areal?

Afgangs-bevis for Peter Sørensen Ravn fra 1876 er i henhold til bestemmelserne af 1872 skrevet på tysk formular. I lighed med, hvad der skete på alle preussiske seminarier helt op til 1920, gives der karakter for flid og opførsel. En seminarieelev, der fik »ungenügend« for flid og opførsel, fik ikke lov til at gå op til eksamen. Han blev relegeret eller måtte i hel-

digste tilfælde gå et år om. Det er værd at lægge mærke til, at faget religion har 5 særkarakterer: skriftlig prøve, bibelhistorie, katekismus, salmevers og kirkehistorie. Men også dansk møder med 5 særkarakterer: skriftlig prøve, læsning, litteratur, grammatik og læsemetodik. De fleste læsefag nøjes med to karakterer, én for skriftlig og én for mundtlig prøve. Tysk, der opføres som sidste fag på skemaet, må mærkeligt nok nøjes med én karakter, og det skønt der vitterligt blev holdt en skriftlig prøve i faget. En prøve, som ganske vist indtil 1872 kun bestod i en lettere oversættelsesstil fra læsebogen og efter 1872 i »ein kleiner Aufsatz«, en let stil fra folkeskolens emnekreds.

Endelig er der grund til at fastslå, at »Lehrprobe«, praktikprøven, holdtes på dansk. Det siges udtrykkeligt, at man – også efter 1872 – ikke kan forvente, at eksaminanderne på den danske afdeling kan honorere kravet om en praktikprøve på tysk, så det må man se bort fra. Denne ordning blev den 21. 12. 1871 tiltrådt af hertugdømmets ny preussiske skolemyndighed efter 1867 »Das Königlich Preussische Schulkollegium für Schleswig-Holstein«. Ikke des mindre mødte de unge lærere jo kravet om at skulle undervise i eller på tysk i hverdagen; efter 1878 i op til halvdelen af timerne og efter 1888 i alle fag med undtagelse af religion.

Der foreligger da også talrige vidnesbyrd om, hvor dårligt udrustede disse lærere rent sproglig set var til at klare den opgave, de blev stillet overfor. Herom beretter blandt andre dr. Th. Kaftan, den senere general-superintendent, der som »Regierungs- und Schulrat« flittigt besøgte de nordslesvigske skoler.⁶ En lærer, der oven i købet havde deltaget i et 6-ugers kursus i tysk ved Tønder seminarium, startede således en samtale med sine elever om den velkendte fortælling fra Schneiders »Kinderfreund« om solen og blæsten med følgende spørgsmål: *Was* lautet die Überschrift und *warum* ist hier die Rede? Oplagte danismer! I en anden skole foregik en livlig samtale mellem læreren og eleverne helt fornøjeligt og »es erfolgte geradezu Salven von Sprachfehlern, so dass es in der Schule nur so knatterte«. Sluttelig sammenfatter den lærde teolog sine indtryk fra de nordslesvigske skolers tyskundervisning således: Stand es so noch in den achtziger Jahren, wie dann in den siebziger und sechziger Jahren! Ældre kolleger morede sig endnu efter århundredskiftet med – i en sluttet kreds – at fortælle sjove historier fra »dengang«.

Foretog man sig da intet for at råde bod på disse, set med tyske øjne, højest utilfredsstillende forhold. Jo, man sendte de mest kvalificerede, d.v.s. de lærere, der efter kirkevisitatoriets skøn trængte mest dertil, på et 6-ugers kursus ved Tønder seminarium. Det skete første gang i 1871 og

6. Kaftan, Th.: »Erlebnisse und Beobachtungen des ehemaligen Generalsuperintendenten D. Theodor Kaftan«, 1924.

fortsatte i hvert fald til 1881. Tilsigelsen til at møde til dette kursus blev udstedt af kirkevisitatoriet og var for Haderslev og Tørninglen provstis vedkommende skrevet på dansk og undertegnet af landråd E. von Rosen. Fra de nævnte provstier var i 1871 tilsagt 14 kursister, fra Sønderborg, Als Nørre- og Sønderherred 6 og fra Lø-Møgeltonder 4, i alt 24. Der blev tilstået hver kursist 30 rigsdaler af statsmidler. Om dette kursus foreligger en udførlig indberetning af seminarieforstander C. Fr. Richter,⁸ der udtaler sig anerkendende om kursisternes flid og interesse.

Seminarielærer Johs. Petersen gennemgik i seks ugentlige timer Schneiders Fibel og i forbindelse med læse- og udtaleøvelser nogle afskrivnings- og oversættelsesøvelser. Seminarielærer O. H. Rickmers tog sig i fem ugentlige timer af øvelser i oversættelse af Juhl og Noesens læsebog og af taleøvelser i tilknytning til Winckelmanns billedtavler. Hertil kom enkelte elementære grammatiske problemer. Forstanderen ledede i de første uger hospitantordningen og underviste derefter i brugen af læsebogen af Keck og Johannsen. Deltagerne fik efter den afsluttende prøve udleveret et vidnesbyrd, der bevidnede kursistens »sehr gute – gute – im Ganzen gute – befriedigende Befähigung zur Erteilung des Unterrichtes im Deutschen in Schulen mit dänischer Unterrichtssprache«. Man havde åbenbart nået meget i løbet af seks uger!

Derimod er seminarieforstander C. Fr. Richters indberetning⁷ om tysk-kursus i 1877 langt mere forbeholden i bedømmelsen af de opnåede resultater. Forstanderen meddeler, at adskillige kursister trods en forbilledlig flid og stor arbejdsindsats kun har opnået et ringe udbytte. Grunden hertil må søges i den kendsgerning, at vedkommende møder på kursus med aldeles utilstrækkelige forkundskaber i tysk. Nu søger de ganske vist – for de flestes vedkommende i en forholdsvis fremrykket alder – at tilegne sig sproget til skolebrug, men uden større held. Selv om disse nordslesvigske lærere gentagne gange deltager i de korte tyskkursus, vil man næppe kunne forvente tilfredsstillende resultater. Samme vurdering anlægger dr. Th. Kaftan, når han på grundlag af sine mangeårige erfaringer kalder disse kursus »eine mangelhafte Aushilfe, wenn auch die einzig mögliche«.

Et førstehåndsindtryk af forholdene ved de nordslesvigske landsbyskoler med hensyn til tyskundervisningen får man ved at studere seminarielærer Johs. Petersens indberetninger til regeringen i Slesvig om sine besøg i nævnte skoler i årene 1872 og følgende. Almindeligvis omtales lærerne som flinke og flittige, og det samme gælder for elevernes vedkommende. Men langt de fleste lærere magter hverken fagligt eller metodisk opgaven; enkelte betegnes i denne forbindelse som umulige. Og når man som i Egersund har to lærere til 210 børn, kan forholdene kun kaldes trøstesløse.

7. Tønder-Seminariets arkiv i Landsarkivet i Åbenrå.

8. Landesarchiv Schleswig 309 nr. 24788.

Konklusionen af de mange indberetninger er utvetydig, at det på daværende tidspunkt stod sløjt til med tyskundervisningen i de fleste landsby-skoler, at lærerne savner det fornødne kendskab til sproget, at den høje klassekvotient i høj grad hemmer arbejdet, og at antallet af tysktimer må forøges betydeligt, hvis fagets niveau skal hæves.

Imidlertid viste det sig, at behovet for korte kursus i tysk var større, end seminariet i Tønder var i stand til at dække. Der blev derfor fra 1876 og i de følgende år oprettet 6-ugers kursus i tysk ved seminariet i Segeberg⁹ under ledelse af seminarieforstander Lange og seminarielærerne Eckert og Brede. Holdene var som i Tønder på omkring 24. Man anerkender de nordslesvigske læreres stilsfærdige færd i den fremmede holstenske by; det bemærkes imidlertid, at man med ikke ringe undren må konstatere, at lærerne indbyrdes taler dansk.

Nu siger det sig selv, at lærerne, der dagligt brugte det tyske sprog i et voksende antal timer, efterhånden fik større kendskab til sproget og større færdighed i at benytte det både mundtligt og skriftligt. Men for de flestes vedkommende beholdt det stadig præg af det tillærte, det upersonlige, der aldrig kunne erstatte, endsige fortrænge modersmålet. Adskillige gamle degne og lærere har i årenes løb talt mange gange ved familiefester, ved bryllupper og begravelser, ved julefester og kirkelige møder – altid på dansk. Heri lå ingen som helst demonstration; det kunne slet ikke være anderledes under de givne forhold. Men der er ingen tvivl om, at det har haft sin betydning for bevarelsen af modersmålet i grænselandet.

Lærerne ved den danske afdeling.

Forstanderne:

Den først udnævnte forstander blev Niels Schmidt, fælles forstander for begge afdelinger fra 1864–70, født i Hoptrup i 1826, cand. theol., udgået af en slesvig-holstensk sindet slægt, fortrolig med begge sprog. Han var en dygtig og myndig pædagog, der ikke var ven med de preussiske bestemmelser af 1854, opkaldt efter deres ophavsmand, gehejmeråd Stiehl i Berlin. De Stiehlske regulativer trak snævre grænser for, hvad seminarierne måtte byde deres elever af kundskaber og viden. De skruede udviklingen tilbage, var reaktionens og ortodoksiens ånd, der i Preussen bekæmpede de liberale ideer. Da Schmidt ledede seminariet videre i dets mangeårige traditioners ånd og efter mål, der sigtede langt ud over de ved de Stiehlske regulativer angivne, kom han i modsætningsforhold til de højeste preussiske skolemyndigheder. Han valgte kort tid efter von Stiehls besøg i Tønder i 1870 at forlade seminariet og at søge præsteembede i Svenstrup på Als. (Se: Jens Holdt i Dansk biogr. Leksikon XXI s. 254).

9. Landesarchiv Schleswig 309 nr. 24788.

En del af lærerkollegiet på Tønder Seminarium fotograferet af en ukendt fotograf i 1871.

Fra venstre til højre stående: O. H. Rickmers (Tønder Seminarie-Stat nr. 35), E. D. Büsing (nr. 38), P. J. Johannsen (nr. 42), Reinhold Simon (nr. 44), J. C. B. Engel (nr. 43) og A. Krause (nr. 37). Siddende: B. D. Wilms (nr. 36), C. F. Richter (nr. 39) og J. P. C. Petersen (nr. 40).

Det originale fotografi ejes af Schleswig-Holsteinische Landesbibliothek, Kiel.

Carl Friedrich Richter, født i Herzberg i Sachsen, seminarielærer i Tønder fra 1864–71, derefter forstander sammesteds fra 1871–78, udnævnt til forstander ved det nyoprettede lærerindeseminarium i Augustenborg. Under ministeriet Falk udkom i 1872 en ny folkeskole- og seminarielov, »Allgemeine Bestimmungen«, der afgjort betød et fremskridt både for folkeskolens undervisning og for læreruddannelsen. I forstander Richters tid skete den nationale spaltning inden for elevernes rækker, hvorom seminarieforsøger Emil Albeck og seminarielærer Claus Eskildsen fortæller i Tønder Statsseminariums Historie 1788–1938.

Castens, Ludwig Adolf Heinrich, født 1842 i Hahnenburg ved Mölln, cand. theol., forstander i Tønder fra 1878–84, derefter forstander ved det nyoprettede seminarium i Haderslev. Castens lukkede den danske forening »Enigheden« i 1883 og forbød dens møder. (Fr. Christensen i Deutscher Volkskalender 1950).

Seminarielærere:

Rickmers, Olde Hinrich, andenlærer ved den danske afdeling fra 1864–79, førstelærer sammesteds 1879–91. (Flensburger Nachrichten 1905, s. 52 og Tønder Seminarie-Stat nr. 35).

Krause, Adolph, musik-, tegne- og gymnastiklærer. (Tønder Seminarie-Stat nr. 37).

Büsing, Eggert Daniel, seminariegartner. (Tønder Seminarie-Stat nr. 38).

Petersen, Johannes Peter Christian, dansk sprog og litteratur ved den danske afdeling, regning og matematik ved begge afdelinger. (Tønder Seminarie-Stat nr. 40).

Aye, Jacob Friedrich Theodor, lærer ved den danske afdeling 1866–70, lærer i religion. (Tønder Seminarie-Stat nr. 41).

Johannsen, Peter Jürgen, gymnastiklærer ved begge afdelinger og musiklærer ved den danske afdeling. (Tønder Seminarie-Stat nr. 42).

Engel, Jacob Christian Bahne, 1. lærer ved den danske afdeling 1871–79. (Tønder Seminarie-Stat nr. 43).

Provsti	Antal skoler	Antal ene- og førstelærere									
		1868		1878		1888		1898		1908	
Haderslev	51	49	2	35	16	15	34	5	35	0	28
Tørninglen	59	57	1	40	19	21	34	3	23	0	11
Lø-Møgeltønder ...	21	19	2	15	6	6	14	2	11	0	8
Tønder	42	40	2	22	17	8	28	4	19	0	10
Als Nørreherred ...	9	9	0	8	1	3	5	2	5	0	3
Als Sønderherred ...	15	15	0	12	3	6	7	2	7	0	5
Sønderborg	16	15	0	11	5	5	10	2	9	0	6
Åbenrå	51	48	2	27	24	14	35	2	30	0	14
Flensborg	5	4	1	3	2	0	3	0	0	0	0
	269	256	9	173	93	78	170	22	139	0	85
Tilsammen		265		266		248		161		85	
Tyskuddannede ... (skønsmæssigt)		4		3		21		108		184	

Generationsskiftet mellem ene- og førstelærerne udgået fra danske seminarier (1. kolonne) og Tønder-lærerne fra den danske afdeling (2. kolonne).

Tabellen viser tydeligt, at de fra danske – overvejende kongerigske – seminarier dimitterede enelærere og degne i landsbyskolerne i 1868 fuldstændig beherskede billedet, og at de endnu i 1878 var i stort flertal. Men efterhånden som de faldt fra, blev de afløst af lærere udgået fra den danske afdeling i Tønder. Disse besatte i 1888, det for den nordslesvigske skole

Tønder Seminariums dimittender fra den danske afdeling i 1879. Deres navne er: Hans Peter Behrendsen, Johannes Hansen, Lorenz Peter Hansen, Niels Hansen Holm, Søren Hansen Iwersen, Mads Jepsen, Peter Jessen, Thomas Petersen Lange, Lorents Lorentsen, Christian Ludwigsen, Laurids Nielsen Lund, Frederik Kristian Mortensen, Niels Asmus Møller, Carl L. G. Nielsen, Christian Petersen, Christian Simonsen, Peter Bertelsen Skov, Martin Bendix Steenholdt, Christian Hattesen Truelsen, Jeppe Jensen Vestergaard, Johan Peter Nissen Wilsen. (Tønder Seminarie-Stat numrene 1919-1939).

Vi har således både ansigterne og navnene, men mon læserne kan hjælpe med at sætte det rette navn på de respektive ansigter? Sønderjysk Månedsskrift, redaktionen, Haderslev, modtager meget gerne oplysninger.

så skelsættende år, ikke færre end 170 enelærer- og degncembeder, i 1898 endnu 139. Selv i 1908, 24 år efter lukningen af den danske afdeling, sad der stadig 85 enelærere og degne med dansk uddannelse i den nordslesvigske landsbyskole. Da antallet af ene- og førstelærerembeder i tiden 1868–1908 kun har ændret sig lidt – nogle enkelte blev nedlagt, nogle få nyoprettet – kan man med ret stor sikkerhed aflæse det antal tyskuddannede, der efterhånden, men som det ses meget sent, fik ansættelse i disse embeder. Der kan derfor ikke herske tvivl om, at de danskuddannede lærere, hvad enten de var dimitteret før 1868 eller var udgået fra den danske afdeling i Tønder, i høj grad har været med til at præge den nordslesvigske landsbyskole. Når gehejmeråd Karl Schneider fra kultusministeriet i Berlin i 1870'erne spåede, at Nordslesvig i løbet af tyve år ville være tysk, så beroede denne spådom på en fuldstændig fejlvurdering, ikke mindst af lærerproblemet. Generalsuperintendent dr. Th. Kaftan kalder den da også i sine erindringer »tåbelig«. Nu havde han selv i sin tiltrædelsestale som generalsuperintendent i 1886 udtalt, at han ventede i sin embedstid at se nordslesvingerne roligt affinde sig med nyordningen. Med andre ord: Han regnede med, at de i en overskuelig tid nationalt ville opgive ævred. At han tog grundigt fejl, indrømmer han i sine erindringer uden forbehold, blot hævder han og sikkert med rette, at skylden for, at Nordslesvig i 1914 var mere dansk end i 1886 ikke var præsternes og deres ledes, som nogle ville hævde, men først og fremmest den tyske skolepolitik. I 1888 var de preussiske skolemyndigheder optimistiske nok til at mene, at de nordslesvigske lærere med hensyn til deres kundskaber i tysk var tilstrækkelig kvalificerede til at føre anordningen af 18. 12. 1888 ud i livet efter dens ånd og bogstav. Af oversigten fremgår, at ikke 10 % af landsdelens enelærere og degne på dette tidspunkt var tyskuddannede.

Når i det hele taget den tyske indsats for gennem skolen at vinde den nordslesvigske ungdom for preusserånden nåede så forholdsvis ringe resultater, så skyldes dette naturligvis i første række hjemmenes reaktion over for den førte skolepolitik, men også den kendsgerning, at den fra nordslesvigske hjem udgæede og på den danske afdeling i Tønder uddannede lærerstab helt op til århundredskiftet i så stort antal sad i nøglestillinger, hvor den bevidst eller ubevidst forsinkede og hemmede de tyske målsætninger på skolens område.

Den danske afdeling ved Tønder seminarium var en engangsforeteelse, der kun fik lov til at bestå i tyve år. Men det var tilstrækkelig længe til, at den har sikret sig en fra dansk hold ofte overset, men ikke des mindre velfortjent plads i landsdelens skolehistorie under preussisk styre.

L. S. Ravn.

Oplysningerne ang. boglisten, læseplanerne, karaktergivningen m. m. skyldes hovedsagelig Tønder-Seminariets arkiv i Landsarkivet i Åbenrå.

Den blå sal på Altenhof.

RIDDESKABET

Det slesvig-holstenske ridderskab omfattede 25–30 slægter, der rådede over uhyre rigdomme. Museumsinspektør Jørgen Slettebo, Sønderborg, fortæller om disse slægters storhedstid og om den kultur, som velstanden – blandt andet – brugtes til.

Tiden op mod 1700 betegnede et kulturelt højdepunkt for hertughoffet på Gottorp. Hertugfamilien og dens omgangskreds var aktivt interesseret i kunst og kultur. Hofmalere, guldsmede, glassnidere, urmagere og instrumentmagere var knyttet til hoffet. Hertugerne var ivrige samlere og det gottorpske kunstkammer var et markant resultat af denne indsats. (Se Sønderjysk Månedsskrift nr. 11, 1965, s. 285–289).

De to hertuger Frederik III og hans søn, Christian Albrecht, der bl. a. grundlagde Kiels universitet, var de mest fremtrædende i dette kulturelle centrum. Deres samlinger fik plads dels på Gottorp, dels på deres øvrige slotte. Alene malerisamlingen nåede i 1743 op på ca. 500 billeder, hvoraf 200 var portrætter, mens ca. 80 viste »klassiske scener«. De omfattede ikke blot kunst og rariteter, men også et stort bibliotek. Det hertugelige bibliotek, der grundlagdes 1606, var et af Nordeuropas bedste og rigeste. I 1735 fandtes ca. 170 håndskrifter og henved 10.000 trykte bøger. Blandt håndskrifterne var koptiske, persiske og græske og et stort videnskabeligt ar-

bejde udførtes ud fra dette rige materiale. Biblioteket lededes af en fast ansat videnskabsmand, og i løbet af 1600-tallet arbejdede ikke mindre end tyve bogbindere for hoffet.

Det er klart, at der fra så rigt et kulturelt, kunstnerisk og videnskabeligt aktivt centrum måtte udgå påvirkninger til kredse i omegnen. Der vil altid herigennem ske en »afsmitning«, hvis blot der i omegnen var nogle, hvis økonomiske og sociale standard gjorde dem modtagelige for en sådan »smitte«. Og det var der netop i hertugdømmerne, idet det *slesvig-holstenske ridderskab* udgjorde en sådan gruppe.

Ridderskabet var en afgrænset gruppe adelige, der ejede meget store godset store godser i Holsten og i den sydlige halvdel af Slesvig. Det omfattede oprindeligt 10–12 slægter, der alle kan føres tilbage til holstenske eller nordtyske ur-adels-slægter. Disse oprindelige ridderskabsslægter kaldtes »*originarii*« og hertil hører familierne Ahlefeldt, Baudissin, Brockdorf, Buchwaldt, v. Qualen, Rantzau og Reventlov. Siden udvidedes ridderskabet ved nyoptagelse af andre adelsløgter, så det omkring 1700 omfattede 25–30 slægter.

På dette tidspunkt var ridderskabets politiske indflydelse måske nok ikke særlig stor. Hertugerne havde igennem 1600-tallet været enige med den danske konge om at begrænse adelens magt, og de borgerlige råder vandt frem på bekostning af de adelige, ikke mindst blandt ridderskabet. Under de modsætningsforhold, som fra tid til anden trådte frem mellem konge og hertug, fandt kongen dog ofte støtte netop i ridderskabet, der følte sig truet i sine lokale interesser af hertugen på Gottorp, og en del medlemmer af adelen blev naturaliseret som dansk adel, bl. a. fra slægterne Ahlefeldt, Buchwaldt og Rantzau.

Var ridderskabets politiske indflydelse vigende, var dets økonomiske magt til gengæld stigende. Allerede i første halvdel af 1600-tallet fik dette et karakteristisk udtryk: Mens Christian IV i begyndelsen af sin regeringstid kunne låne penge ud til den danske adel, måtte han siden selv låne penge. Dette skete ikke mindst blandt ridderskabets medlemmer, hvor kongen i 1647 skyldte større beløb til 40 kreditorer, hvoraf 23 var kvinder. Denne rigdom grundedes på store jordbesiddelser. Således ejede amtmand Cay Ahlefeldt ca. 1160 syv større godser foruden *Knoop*, og omkring 1800 ejede Jørgen Ahlefeldt til Damp desuden Hohenstein, Olpenæs, Möhlhorst, Dørp, Maaslev og Borghorst, på samme tid som Heinrich von Baudissin foruden *Knoop* ejede godserne Rixdorf, Tramm, Tresdorf, Prenseldorf, Uhlenhorst og Neu Nordsee.

Det var således uhyre godsmængder, der samledes på ridderskabets hænder. Til gengæld skiftede de relativt ofte ejere. Man købte, solgte og pantsatte. Hertil kom de godsmængder, man arvede eller giftede sig til. Et ægteskab var en økonomisk transaktion og adskillige giftede sig to eller tre gan-

ge: På gravstenen over Iver Reventlov står han mellem to hustruer – de to andre var der ikke plads til. Hans 4 hustruer tilhørte slægterne Ahlefeldt, Buchwald og Rantzau og Breide Rantzaus vej fra holstensk til dansk adelsmand markeres af hans ægteskab med en Rosenkrantz, en Gøye og en Viffert. Det er i øvrigt karakteristisk, at ridderskabets slægter i stor udstrækning giftede sig ind i hinanden.

Disse store besiddelser søgte man selvfølgelig at drive økonomisk og rationelt. Desuden øgede man sine indtægter ved en udstrakt handelsvirksomhed. Enkelte, som Wolf Buchwald, blev berygtede som dygtige, men hårde godsejere, men man fandt også i 1700-tallet de ivrigste forkæmpere for landbrugsreformerne netop blandt ridderskabets medlemmer.

Store dele af indkomsterne omsattes i bygningsværker og inventar, og en ikke ringe del anvendtes til uddannelsesrejser. De slesvig-holstenske adelige var ofte højt dannede folk.

I 1500-tallet studerede således feltherren Daniel Rantzau og statholderen Heinrich Rantzau begge i Wittenberg, i 1600-tallet læste Wolf Buchwald ved universitetet i Orleans og Ditlev Brockdorf studerede i Rostock, Helmstädt og Groningen, og i 1700-tallet besøgte Jørgen Ahlefeldt til Damp universiteterne i Göttingen og Tübingen, og de her nævnte er ikke undtagelser. Til de egentlige universitetsstudier kom lange udenlandsrejser til fremmede hoffer og lærdomscentre, selv om det var få, der som ovennævnte Wolf Buchwald foruden Frankrig også nåede Forasien. Den senere storkansler Frederik Ahlefeldt til Søgård rejste i ikke mindre end seks år gennem Tyskland, Nederlandene og Frankrig, og Ditlev Rantzau rejste først i fire år, hvorunder han i øvrigt udgav en latinsk disputats i Tübingen, og derefter på ny i to år bl. a. til Rhinegnene og Belgien.

Ridderskabets medlemmer var således ikke alene skikkede til at være forvaltere af deres store godser og eventuelt at være officerer i krigstilfælde – de beklædte ofte juridisk krævende stillinger ved højere retsinstanser. Cai Brockdorf udgav i 1700-tallet juridiske værker og C. D. C. Rantzau blev bl. a. universitetskurator i Kiel.

Adskillige skaffede sig også ligesom hertugerne meget store bogsamlinger: Allerede før 1600 var hos Rantzau'erne på Breitenburg samlet godt 6.000 bind, endnu findes på Deutsch-Nienhof et kæmpebibliotek, især af historiske værker, og af Reventlowernes bibliotek på Altenhof, der i 1700-tallet var berømt viden om, findes endnu bevaret store dele, både historiske og naturhistoriske værker samt rejsebeskrivelser (bl. a. af Carsten Niebuhr og F. L. Norden), ligesom der findes samlede værker af bl. a. Herder, Stolberg, Wieland og en smuk udgave af Goethe i 55 små bind.

Disse biblioteker bestod dels af videnskabelige værker, især historiske og naturhistoriske, dels af skønlitterære værker. På adelsgodserne samledes filosoffer og forfattere – berømtest er vel den kreds, der mødtes på Emken-

dorf omkring Julie Reventlov, men også hos Ditlev Rantzau og især hos hans hustru, Catharine Brockdorf, mødtes mange digtere, og Conrad Rantzau, der på grund af sine kunstneriske og historiske interesser blev gjort til æresmedlem af kunstakademi og oldskriftselskab i København, var en god ven og beskytter af både H. C. Andersen og Thorvaldsen – sidstnævnte tilskyndede han endda til at skænke byen København sine samlinger.

Adelens stamhuse blev selvfølgelig også storslåede og prægtige. På den berømte malede Rantzauske slægtstavle er i kanten afbildet 50 hovedbygninger fra de i alt 70 besiddelser, der var i slægten Rantzaus eje i 1586. Allerede Chr. IV vides at have undret sig over den holstenske adels pragt, og på Ludwigsburg nær Eckernförde er endnu fra 1600-tallet bevaret det pragtfulde »Bunte Kammer«, hvor væggene er dækkede af ege-panel med næsten 180 malede felter, mellem hvilke indskrifter på mange forskellige europæiske sprog vidnede om beboernes vidtspændende orientering. At udstyret alligevel oftest var spartansk, derom vidner 1600-tallets fremstillinger af de spredt møblerede rum og en ung adelsfrues klage over, at man røg så meget tobak i husets eneste opvarmede rum, at det nyfødte barn truedes med at blive kvalt deraf. Mere end ét beboelsesrum var sjældent i brug om vinteren, og dette domineredes derfor ofte af en prægtig himmelseng med tæpper trukket for. Hertil kom så en bæk, et bord og nogle kister.

Først i 1700-tallet øgedes møbleringen, og det øvrige udstyr og bekvemlighederne blev mere udbredte på slottene. Møblerne var ofte pragtmøbler. Snedkerne Ringerinck fra Flensborg og Hans Gudewert d. Æ. og d. Yngre leverede i renæssancen talrige udskårne kister på adelens bestilling, og endnu efter midten af 1600-tallet synes adelen at have foretrukket hjemlige møbler. Først derpå begyndte man at indføre udefra, først barokskabe fra Hamborg, siden også møbler fra Holland og Frankrig.

Mens Ludwigsburg havde en fornem panelstue, skaffede man sig enkelte steder fornemme gobeliner. På Damp fandtes kostbare Aubousson-gobeliner, en serie med Alexander den Stores liv, på Altenhof hænger i have-salen flanderske gobeliner, mens man på Knoop havde anskaffet dyre franske papirtapeter af Réveillonfabrikat efter tegning af kunstneren Fay. Væggene kunne dog også være malede, således har den klassicistiske maler Pellicia, der arbejdede på Emkendorf også dekoreret vægge på Knoop og Altenhof.

Til det faste inventar hørte endelig i 1700-tallet stukarbejder. På Damp er de udført af italieneren Brenno og på Knoop arbejdede et medlem af stukkator-familien Tacey, der også arbejdede på Schackenborg og på Augustenborg.

Foruden gobeliner hængte man også malerier på væggene. Vigtigst var her portrætterne, ofte udført af Gottorps hofmalere eller af kunstnere på besøg ved hertughoffet. Der var meget kendte malere blandt disse mestre, således

Fra den pompøse indgangshal i hovedbygningen på Damp. Billedet er taget hen mod trappegangen, og man kan se omtrent 3/4 af det imponerende stukloft med musicerende kvindeskikkelser.

hænger på Altenhof fornemme portrætter af Angelica Kaufmann (af Julie Reventlov til Emkendorf), Louis Toqué og Pilo. Allerede i 1500-tallet udførtes adelsportrætter i Holsten af Tobias Gemperle bl. a. af Heinrich

Rantzau, i 1600-tallet virkede Jørgen Ovens og Abraham Wuchters også blandt ridderskabet, og i 1700-tallet sikrede adelen sig portrætter, malet af som nævnt Kaufmann, Toqué og Pilo eller af Peter Als, Anton Graff, G. Wahl og Jens Juel. Men også landskaber bl. a. af Wecnix og italieneren Moucheron (begge på Altenhof) og dørstykker fandtes i rigt mål på godserne.

I disse omgivelser levede så ridderskabets velhavende familier, og det var ikke bare tomme rammer omkring et indholdsløst liv. Væggenes malerier var en kilde til glæde, de smukt anlagte haver en fryd for øjet. Bibliotekernes bøger læstes med iver, ja adskillige adelige skrev selv, enten det nu var videnskabeligt eller skønlitterært. Ind imellem holdt man selskaber, sang og musicerede, dinede og diskuterede. På Knopp fik man i 1772 hver måned stemt de to klavi-chorder, og på Ahrensborg lønnede grev Schimmelmänn i 1770 en klavermester og 2 valdhornister. På Jersbek opførtes små operaer, og godsejeren Bendix Ahlefeldt var endda i 1720'erne direktør for Hamburg-operaen. Blæsere ved de yndede jagter og små musikstykker ved havefesterne var almindelig benyttet.

Denne oversigt har kun kunnet give glimt af den gamle holstenske adelskultur, men har forhåbentligt trods det givet et indtryk af alsidighed og variation. Glimtene har ved spredte eksempler skullet give en anelse om det slesvig-holstenske ridderskabs kultur i 16- og 1700-tallet og et kort rids af baggrunden for denne kultur.

Det var en rig kultur, baseret på økonomisk magt og med en bred europæisk orientering, der giver et tiltalende billede af en overklasse, som forstod at få nytte af sine medfødte muligheder.

Jørgen Slettebo

Jeppe, Hjordkjærs Skrædder

*Lille Jeppe, Hjordkjærs Skrædder,
som har sy't så mange Klæder
snart til store, snart til små,
nu må han til graven gå.
Nål og pesjern (persejern, pressejern) han bortkaster
og nu hen til himlen haster.*

Dette gravvers har jeg hørt af to mænd:

Peter Møller (f. 1881) har hørt det af sin bedstemor Christine Plath fra Kværs, datter af vognmand Hansen i Abild, født omkring 1825.

Carl Franzen (f. 1900) har hørt det af sin fader Peter Franzen, f. 1863 i Store Jynde-
vad, lærer i Smedager.

Poul Kürstein.

Om følgerne af ikke at være tilstrækkelig høflig over for sin overordnede

Da pastor Christoph Andreas Bruhn i Hjordkær i 1720 i Magstrup kirke indgik ægteskab med Dorothea Biørn, havde han sikkert ikke tænkt sig, at en manglende meddelelse til provst Koch i Åbenrå om brylluppet skulde få den virkning, at han blev suspenderet fra sit embede og dets indtægter i et halvt år.

Pligt til at indberette et sådant ægteskab havde han ikke, men den altid vagtsomme provst var vel blevet fornærmet over, at han ikke af rent høflighedsmæssige grunde var underrettet, og den 3. januar 1721 for han i blækkhuset og indberettede til kongen, dvs. overkonsistoriet på Gottorp, at det nævnte ægteskab var blevet indgået, uden at en forbindelse mellem den nye præstekone og en licentiat i Jylland var blevet afbrudt. Betydningen heraf ville være, at konen havde begået bigami, hvis der havde været en egentlig trolovelse.

Overkonsistoriet videresendte allerede 7. februar 1721 sagen til Obersachwalteren – Statsadvokaten – Petermann med bemærkning, at vielsen var foretaget af pastor Jacob Boysen i Magstrup.

Imens sagen blev behandlet, lå provsten ikke på den lade side, for den 14. februar 1721 holdt han i Hjordkær kirke konsistorium, hvor han med sognepræst Ægidius fra Varnæs, amtsskriver Ries og herredsfoged Lohmann som bisiddere, optog forhør over en række af sognets beboere.

For en uhildet nutidig synes det, som om formålet udelukkende har været at få så mange anklager som muligt rejst mod præsten.

Afhøringerne drejede sig om fem punkter, hvor der blev afgivet forklaring af degn Peter Hinrichsen, degn Jacob Petersen, Lena Jeppes fra Aarslev, Matz Jepsen, hendes søn fra Gallehus, Jens Rasmussen fra Kassø og flere.

1. Den fjerde søndag i Advent havde der foran Lena Jeppes stol stået tre unge piger og bag den nogle flere, da altergangen begyndte. Præsten var kommet hen til stolen og højt spurgte hende, hvorfor han ikke havde kunnet høre hende synge med, hvorefter han havde bedt hende træde ud, idet han greb hende i armen og trak hende ud af kirkestolen, mens han desuagtet lod de unge piger gå først til alters, hvorover der var blevet almindelig latter i kirken og sønnen Matz så altereret, at han næsten var faldet i afmagt i stolen.

2. Ved en anden lejlighed havde præsten læst en anden epistel fra alteret, end den, der hørte til dagens tekst. Jacob Petersen havde gjort ham opmærksom herpå og fået det svar, at det ikke nyttede noget, fordi han ikke havde studeret tilstrækkeligt på det rette evangelium.
3. Om Jes Rossen fra Kassøs vielse var vidnerne enige, at der alligevel ikke var noget at bemærke.

Jens Rasmussen fra Kassø havde en lørdag anmeldt sit barn til dåb om søndagen, hvorpå han natten mellem lørdag og søndag sendte bud til præsten, der opholdt sig på Fåregård hos sin broder. Budet var kommet tilbage samtidig med, at kirkegængerne begyndte at indfinde sig i kirken om søndagen, men hvem der udeblev, var pastor Bruhn, der først kom ved solens nedgang og døbte barnet, som i mellemtiden havde opholdt sig i degnens bolig.

4. Endelig var Jes Jørgensen fra Alslev blevet viet tirsdagen efter Allehelgensdag, uagtet lysning kun var sket lørdag før og på Allehelgensdag, samtidig med at der ved brylluppet kun var brudens broder og Jacob Degn til stede.

Statsadvokat Petermanns anklageskrift indeholder de første fire punkter og deler punkt 5 i to: lysningens mangler og vielsens og tilføjer tre, hvis grundlag ikke fremgår af akten, nemlig at præsten efter offentlig absolution ikke havde ladet de bodfærdige nyde nadveren, og at ikke alle ved nadvergang fik både brød og vin, idet nogen ikke fik vinen, og endelig at der gik det rygte, at nogle af de ægtefolk, der kom til ham, fordi de var kommet for tidligt – barnet født inden 6 måneder efter vielsen – var blevet tilladt nadveren uden åbenbar bod.

Det kan synes, at der for disse forhold ikke kunne lastes præsten ret meget, selv om det for datiden var alvorligt nok, at han ikke havde fulgt rangfølgen, at han var kommet for sent til gudstjenesten og i øvrigt tilsyneladende af menneskelige grunde ikke havde overholdt reglerne om bod og vielse, men datiden så alvorligt på sådanne forhold og overkonsistoriet in pleno, det vil sige:

Geheimeråderne: Thomas Balthazar v. Jessen, baron v. Königstein, etatsråd Grundt, generalsuperintendent dr. Thomas Clausen, justitsråd v. Heespen, kancelliråd von der Maase, provsterne Hoyer, Flensborg, Thomsen, Sønderborg, Reimarus, Tønder, og Koch, Åbenrå, afsagde den 12. februar 1722 følgende dom:

Fra i dag er pastor Bruhn til Hjordkær på grund af sin urigtige opførsel suspenderet fra sit embede og sine indtægter, som i den tid skal tilfalde kirken med den tilføjelse, at han i den tid ikke alene skal beflicte sig på at føre et for en præst velanstændigt liv og vandel, men også efter suspensionstiden holde sig fra de begåede forseelser og ikke begå dem siden og desuden forvalte sit embede, gård, liv og vandel under tilbørlig hensyn-

tagen til sin beskikkede foresatte provst, så ingen klage derover i fremtiden kan blive ført mod ham, idet bemærkes, at suspensionen i modsat fald kan blive forlænget eller i sidste fald have fuldstændig afsked til følge.

Den 14. februar 1722 udarbejdedes instruks til provsten om embedets betjening i suspensionstiden, men omtrent samtidig, den 20. februar, indsendtes et bønsskrift til kongen om benådning med 64 underskrifter fra sognet.

Pastor Bruhn døde i sit embede 1746 og efterfølgeren skrev i Hjordkær kirkebog 1746/47:

Den 19. december om eftermiddagen imellem klokken 4 og 5 bortfor min antecessor, velædle værdige og meget højlærde hr. Christophorius Andreas Bruhn i hans alders 73. år i hans embeds 33½ år. Hand var den gamle birkefoged Hans Andersens søn til Løgumkloster som boede i Faaregaard. Han havde været gift tvende gange. Den sidste kone havde han haft i 26 år og er nu 48 år. 4 Pigebørn er der efter ham, 2 af første og 2 af sidste. Jeg håber ved Jesu nåde at se ham med dem på den yderste dag. Samme sted 1752:

Den 25. september bortfor salig i Herren klokken 4. 45 minutter til 5 om eftermiddagen præsteenken her på stedet, fru pastorinde Bruhn, æt. 54 år 5 måneder 8 dage, blev begravet i kirken den 2. oktober, och Gud give hende en ærefuld opstandelse.

(Hun var født i Åbenrå 17. 4. 1698 som datter af rådsherre Lorentz Biørn og hustru Cathrine Marie Leck).

F. S. Grove-Stephensen

Flensbor're Avis aa e Dybbølpost de æ Løgn aa Skidt va dæ stæ'e i dem, men Flensburcher Nachrichten aa æ Berliner Tacheblatt dæ æ sandt faa de komme lig fra Bismarcks Ha'n, aa e Prøjsere æ et gudfrygte Folk, faa de he »Gott mit uns« i æ Pan.

O'po Tit'en, Trappen for mange Aar siden (dette sidste er skrevet til med L. P. Christensens håndskrift).

Ovenstående er fundet blandt Flensborg Avis' papirer. Af L. P. Christensens efterskrift fremgår det, at det er fundet for mange år siden på en af Flensborgs trapper. Men papiret har ingen mærker af at have ligget på en udendørs trappe, så der er nok tale om en afskrift, som dog er foretaget af en anden end L. P. Christensen. Det bærer afgjort præg af at være ægte, og i så fald må det være fra før 1890, det år, da Bismarck blev afskediget. Den hædrende omtale, som »Dybbølposten« får, er vel møntet på bladet, efter at Johannes Moldt var blevet redaktør. Det blev han i 1875.

Men hvad er O'po Tit'en – trappen? Er det Marietrappen eller trappen op til Jørgensby? eller en helt tredje trappe?

Hvad mener læserne?

Poul Kürstein.

Glimt fra svundne tider

Koppeindpodning i Sønderjylland i det 18. århundrede

Til forståelse af nedenstående uddrag af Kirkebogen for Branderup Sogn tjener, at før Jenner i 1796 indførte kokoppevaccinationen, havde man i Østen i århundreder anvendt den såkaldte variolation, formentlig først i Kina.

Variolationen, en vaccination ved anvendelse af koppe-smitstof, skete ved, at en sønderdelt, indtørret skorpe af en koppepustel blev indblæst i næsen, eller ved at pus fra en pustel blev indsmurt i et lille rids i huden.

Denne metode blev indført i England i 1721, men snart igen i det væsentlige forladt, da det viste sig, at den medførte et meget stort antal dødeligt forløbne sygdomstilfælde.

I Danmark oprettedes en Variations-anstalt i 1755, men virksomheden ophørte efter en halv snes års forløb for atter at blive genoptaget på Struensee's foranledning. I 1810 blev variolationen imidlertid forbudt.

Af Branderup Sogns Kirkebog 1794:

Dom: Invocav: d. 9de Martii, blev Johan Boyesen, Lorens Testesens Søn af Rurup, begravet, ætat: 9 Aar ÷ nogle Dage.

Dom: Oculi d. 23de Martii, bleve Lorens Testesens øvrige 3de Børn af Rurup, begravet, nemlig: Bodil Boyes, ætat: 7 Aar og 18 Uger. Testen Boysen, ætat: 4 Aar 12 Uger, og Maria Catharina Boyes, ætat: 25 Uger.

NB: Den ældste, neml: Johan Boysen, døde af en paa forældrenes egen Haand foranstaltet koppeindpodning, og de øvrige 3de døde af dennes Smitte, alle 3 i een Nat og kom i een Kiste.

Af de følgende indførsler i Kirkebogen synes det at kunne ses, at der ikke er opstaaet nogen epidemi i sognet efter denne tragiske hændelse.

Kai Hammer.

FREDERIKSGÅRD OG PASTOR A. PETERSEN

Johannes Petersen, Abild, slægtning af den i dec.-nr. 1966 omtalte præst Andreas Petersen i Bedsted, siden i Sdr. Bjært, føjer til de tidligere givne oplysninger i 1962 nogle nye: Birkefoged Paulsen fik i 1782 kongelig concession på 590 tdr. jord omkring den ældgamle Draved skov med forpligtelse til at opdyrke arealet, bygge en gård og to kådnersteder og vedligeholde digerne ind mod den kongelige skov. Gården blev bygget på en gammel tomt med voldgrave omkring og fik navnet »Frederiksgård« efter

kronprinsen, den senere Fr. VI. Det var i bondefrigørelsens tid. Ved birkefogedens død gik gården i 1788 ved tvangsauktion til Peter Andresen Petersen fra Høgslund på de samme betingelser.

Han var en gudfrygtig og nøjsom mand, søn af tørvebonden Andreas Madsen og en jyllandspige. Sammen med sine fire kraftige sønner drev han gården frem, fik jorderne merglet og besætningen forbedret.

Den ældste søn Andreas, som altså blev præst, fik fra rektor Königs-mann, Flensborg latinskole, følgende skudsmål med: Ich empfehle diesen edlen Jüngling an alle, die das Vermögen dazu haben, als einen, der sich jeder Wohltat würdig erweisen wird.« Og rektoren for Bisserups institut i København, hvor han underviste, giver ham følgende anbefaling: Den fremgang, mine elever har haft i de sidste fem år, skyldes også de fremragende evner for faget, som A. Petersen har lagt for dagen, og hans blide metode.

Det var da også nærliggende, at den for sin dygtighed og sit nationale sindelag dekorede præst efter tre-års-krigen i 1852 med sine gode forudsætninger var på tale som biskop i Slesvig, men provst Boesen blev udnævnt i 1854.

SAGT OG SKREVET

Landet Slesvig-Holstens statistiske kontor har udsendt et højst interessant værk, Beiträge zur historischen Statistik Schleswig-Holsteins, 202 sider, pris 18 Dmark, hvis man køber det syd for grænsen. Muligvis er anledningen den, at Slesvig-Holsten for just 100 år siden blev annekteret af Prøjsen, men en dansk læser vil i det mindste overraskes over, at valgoversigterne først begynder anno 1871, og at man tilsyneladende bevidst har undgået tallene fra de vigtige valg i 1867. På lignende måde bemærker man, at oversigten over folkeafstemningen i 1920 ikke medtager tallene for de tilrejsende vælgere. Tallene for 2. zone kan efter dansk opfattelse ikke sige tilstrækkeligt, hvis man ikke gør opmærksom på, at af de 16 581 tilrejsende vælgere kom kun de 1460 nordfra, men ikke mindre end 15 121 sydfra.

Med stor fornøjelse ser man, at ikke alene Kielkanalen (Nord-Ostsee-Kanal eller Kaiser-Wilhelm-Kanal) er medtaget, men også færdselstallene fra den gamle Eiderkanal (her kaldet Der Schleswig-Holsteinische Kanal) marcherer frem for alle årene fra 1784 til 1884. I tabelværket findes i øvrigt fyldige kildehenvisninger, i dette tilfælde bl. a. til det storartede

Topographischer Atlas Schleswig-Holstein, der nylig er udkommet i tredje udvidede oplag og dermed er trykt ialt i 40 000 eksemplarer (pris 34.80 Dmark syd for grænsen).

Det historiske tabelværks ældste tal er fra anno 600, da man opgiver de beregnede indbyggertal: Hertugdømmet Slesvig 60 000, Hertugdømmet Holsten 62 000 og Hertugdømmet Lauenborg 8 000, ialt 130 000.

Tablet er uundværligt for enhver, der beskæftiger sig med Slesvigs og Holstens historie.

I det blad, Foreningen af sydslesvigske studerende udgiver, FFS NYT, tages den danske presse i Sydslesvig under behandling i februarnummeret. Til det altid aktuelle spørgsmål, om de to danske blade i Sydslesvig får tilstrækkelig økonomisk støtte fra Danmark, svarer redaktør Tage Mortensen, at midlerne passer meget godt til de begrænsede mål, som den danske presse og dens ledelse har stillet sig. Skal bladene gøre sig håb om øgede bevillinger, skal deres særlige muligheder udnyttes fuldt ud: Südschleswigsche Heimat-Zeitung, der skrives for og læses af nogle få tusinde, der ikke har omvendelse behov, bør være et dansk talerør udadtil, og omvendt har Flensborg Avis ud fra redaktionens geografiske placering chancer som ingen anden dansk avis for at orientere sine læsere alsidigt udenrigspolitisk; i tilgift kunne samme (talstærke) læserskare vækkes til forståelse for sydslesvigske problemer. Redaktør H. C. Clausen mener ligeledes, at fremtiden for Flensborg Avis, som før 1914 var det blad, man på mange redaktioner først greb efter, ligger i den alsidige behandling af europæiske emner, og han foreslår, at Grænseforeningen går aktivt ind for en støtteaktion til fordel for bladet. Skoleleder Hans Petersen ligger på samme linie og ønsker andet og mere end farveløse lokalaviser, mens pastor Jørgen Kristensen, Aven-toft, foreslår, at man gør Flensborg Avis bedre, mindre og billigere og udgiver den som et supplement til rigsdanske aviser, som skulle kunne holdes i Sydslesvig for en særlig billig abonnementspris. Og endelig foreslår redaktør Bjørn Svensson, at man undersøger mulighederne for at gøre Flensborg Avis til et morgenblad, for at gøre bladet til den gode avis, man holder »ved siden af«, og for – det gælder begge de sydslesvigske blade – at lade et passende uddrag af det ene blad følge med til det andet blads abonnenter, hvilket vil overflødig gøre både dobbeltbehandling af stof og overflødig oversætterarbejde.

Jævnside med de grundtvigske frimenighedspræster indtager de indremissionske lægprædikanter før 1920 en betydningsfuld plads i Sønderjyllands kristen-danske kamp for bevarelsen af modersmål og fædres arv

overfor det pågående tyske pres syd fra. En af de mest fremtrædende har fået sin levnedsskildring ved *Jens Holdt* i et lille skrift: *Et Kristi Sendebud. Indremissionær Hans Knudsen 1879–1966* (Lohses Forlag 1966). Det giver et historisk billede af Knudsens undertiden dramatiske liv og virke som landmand og indremissionær i Øsby sogn og på Als før og efter genforeningen – med udpluk af hans mundtlige og trykte indlæg, der viser hans faste men frisindede stillingtagen til tidens kirkelige og politiske begivenheder. Man hæfter sig f. eks. ved Knudsens optræden i krisen og splittelsen i Indre Mission i 1912, hans krigsdeltagelse, glæde ved genforeningen og sorg i krise- og besættelsesårene.

BOGANMELDELSE

Hermann Clausen: Der Aufbau der Demokratie in der Stadt Schleswig nach den zwei Weltkriegen. 303 s. Skandia-Verlag, Flensburg.

Vi sydslesvigere er glade for, at Hermann Clausen, de danske og nationalfrisiske sydslesvigeres første og hidtil eneste repræsentant i den vesttyske forbundsdag, nåede at skrive sine erindringer. Om sin virksomhed som formand for Den sydslesvigske Vælgerforening og forbundsdaysmedlem har Hermann Clausen allerede skrevet i den 1955/56 udkomne håndbog »Sydslesvig i Dag«, hæfte 4. Den nu foreliggende bog handler fortrinsvis om Hermann Clausens kommunalpolitiske arbejde i Slesvig by, hvor han boede i næsten et halvt århundrede.

Hermann Clausen blev født i 1885 i Eggebek i Flensburg amts sydlige del. Forældrene ejede der på den magre gestjod en bondegård. Som den ældste af syv søskende lærte Hermann Clausen tidligt arbejdet for det daglige brød at kende. Han gik i landsbyskolen – en bedre uddannelse var der ikke råd til – og efter skoletiden arbejdede han forskellige steder i Mellemslesvig, indtil han blev indkaldt til militærtjeneste ved det flensborgske infanteriregiment »Königin Auguste Viktoria«. »Jeg var

Hermann Clausen 1885–1962.

ikke nogen god soldat,« skriver Clausen.

Efter soldatertiden fandt Clausen arbejde i en møllerivirksomhed i Bolderslev. Her kom han i berøring med dansk folkesprog og -kultur.

1912 blev Clausen ansat ved den præjsiske jernbane, og i det følgende år blev han forflyttet til Slesvig by. I den

første verdenskrig gjorde han tjeneste i et jernbaneregiment, først i Frankrig og i de sidste krigsår i Serbien. Han var blevet jernbaneembedsmand, og i sin militærkarriere opnåede han til sidst rang som »kompagniefeldwebel«. Efter at revolutionen var brudt ud, valgte kammeraterne ham endog til formand i arbejder- og soldaterrådet.

Som så mange andre troede Hermann Clausen dengang, at Weimarrepublikken ville bringe opfyldelsen af den tyske arbejderklassens drøm om frihed og velstand. Han blev medlem af det socialdemokratiske parti og snart derefter valgt ind i byens råd.

For ham stod det sociale spørgsmål i første række. Skønt danskheden var ham sympatisk, tog han i mellemkrigsårene ikke offentligt parti for de i Slesvig by dengang særlig fanatisk forfulgte danske.

Slesvigs førende socialdemokrater var indvandret sydfra. De havde ingen forståelse for det danske røre i Sydslesvig. Og lederne af det slesvig-holstenske socialdemokratiske parti i Kiel viste åbent deres danskfjendtlighed.

For Hermann Clausens sociale og demokratiske virke var der i Slesvig by et rigt arbejdsfelt. I denne embedsmands- og militærby havde demokratiet i den prøjsiske tid usle kår. »Opbygningen af demokratiet« har i denne by for en stor del været Hermann Clausens værk.

Da nazisterne i 1933 kom til magten, blev de socialdemokratiske byrådsmedlemmer fjernet fra deres poster og Clausens politiske arbejde brat afbrudt. Søm embedsmand måtte han være meget forsigtig i ord og gerninger for ikke at miste sin stilling. Alligevel blev han i 1944 efter det mislykkede attentat på Hitler den 20. juli som så mange andre anholdt af Gestapo og bragt

til koncentrationslejren Neuengamme. Gode venner prøvede at få ham fri, men først i september samme år blev han sammen med 41 andre løsladt.

Efter Tysklands sammenbrud havde man i Slesvig by, som var overfyldt med flygtninge, og hvor der manglede næsten alle livsfornödenheder, igen god brug for Hermann Clausens erfaring og arbejdskraft. Han blev indsat som kommissarisk borgmester.

Kort efter krigen var Clausen blevet medlem af den danske »Sydslesvigsk Vælgerforening«. Den største del af hans tidligere socialdemokratiske partifæller fulgte ham, da den socialdemokratiske partiledelse i Kiel indtog en skarp danskfjendtlig holdning.

Ved det næste regulære byrådsvalg blev de dansksindede kandidater valgt i samtlige 24 stemmedistrikter. De tyskborgerlige fik over listevalget fire og de tyske socialdemokrater to kandidater valgt. Hermann Clausen valgtes med 25 stemmer til borgmester.

Ved valget tre år efter tabte danskerne over for den tyskborgerlige-socialdemokratiske blok. Clausens borgmestertid var endt, men de afgivne 7200 danske stemmer sikrede dog hans og seks andre danskes forbliven i byrådet. Kort tid efter oplevede Clausen den triumf at blive valgt til forbunds-dags-medlem.

Hans skildringer af barne- og ungdomsårene, af tilstandene i Slesvig by og af det kommunalpolitiske arbejde, af opholdet i koncentrationslejren og af brydningerne mellem dansksindede og tysksindede socialdemokrater er spændende læsning.

For de danske læsere, for hvem Sydslesvig stadig er en ret ukendt landsdel, vil Hermann Clausens skildringer være særdeles nyttige.

W. L. Andresen.

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i

Agdske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Paul Thomsen

Krusaa

*Kolonial, spirituosa, køkkenud-
styr, trikotage, herreekvipering*

**Besøg
landsdelens
museer**

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50

Ladelund

Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjysk
Tæppefabrik**

*A. R. Kjærby A-S
Højer*

Graasten Bank A/S

GRAASTEN

$\frac{1}{2}$ Sønderjysk Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals

BOGTRYKKERI

AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

Vestkysten

Syd- og Vestjyllands største dagblad

A. Nielsen & Co. A/S

Nykøbing Falster

A-S Faxe Kalkbrud

Frederiksholms Kanal 16

Telefon Minerva 7500

Jordbrugskalk

90% kulsur kalk i varen, som den leveres, 100% passerer 3 mm sigte

Lolland-Falsters Folketidende

Stiftets største blad

Nykøbing F.

Pindstrup Mosebrug

SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK

Telefon Pindstrup 13 og 18

Graasten
Andelsslagteri

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

ANDELSBANKEN

Haderslev

Aabenraa

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM $\frac{1}{5}$ • VOJENS

Sønderjysk Månedsskrifts adresse: H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. Redaktørernes adresser: Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder. Viceskoleinspektør Chr. Stenz, Tøndervej 173, Åbenrå. Cand. polit. Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. – Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder.